

Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

Τόμ. 11, Αρ. 3Α (2022)

Η εξ αποστάσεως διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού: Θέσεις και αντιθέσεις σε ένα επιμορφωτικό πρόγραμμα δια βίου μάθησης

Γεώργιος Κωνσταντίνος Φούντζουλας,
Κωνσταντίνος Στέφανος Δημόπουλος, Χαρίτων
Αναστάσιος Χαριτωνίδης

doi: [10.12681/icodl.3468](https://doi.org/10.12681/icodl.3468)

Η εξ αποστάσεως διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού: Θέσεις και αντιθέσεις σε ένα επιμορφωτικό πρόγραμμα δια βίου μάθησης

Distance learning of Greek traditional dance: Positions and contrasts regarding a lifelong learning program

Γεώργιος Φούντζουλας
Διδάκτωρ
ΣΕΦΑΑ ΕΚΠΑ
gfontzoulas@phed.uoa.gr

Κωνσταντίνος Δημόπουλος
Μεταδιδάκτωρ
ΣΕΦΑΑ ΕΚΠΑ
kdimopoulos@phed.uoa.gr

Χαρίτων Χαριτωνίδης
Υποψήφιος Διδάκτωρ
ΣΕΦΑΑ ΕΚΠΑ
hhariton@phed.uoa.gr

Abstract

The starting point of this research project was the implementation of distance learning in the teaching of Greek traditional dance. The aim of the study was to evaluate a distance learning training program about the teaching of Greek traditional dance, based on the experiences of the participants, through the example of the training program “Contemporary approaches and creativity in the teaching of Greek Traditional Dance: Morphological Method of Teaching” within the Lifelong Learning Center of the National and Kapodistrian University of Athens, which was addressed to teachers of Physical Education. Collection, analysis, and data interpretation were based on ethnographic method, according to digital ethnography. It was proved that the teaching of Greek traditional dance, in the context of distance learning, constitutes an innovative educational practice, which, however, could be challenged by the very nature of the subject matter. Nevertheless, in the training program under investigation, the trainees did not learn “dances”, in the sense of quantity (a number of individual dances), but how to use the morphological method of teaching Greek traditional dance. This method, as an educational “tool”, coincides with the principles and objectives of distance education, since both have the same goal: the learners should “learn how to learn”. In conclusion, distance learning on one hand poses a number of challenges, highlighting the need for further study of how the “dancing” body is involved in an educational procedure. On the other hand, it forges new perspectives in teaching dance.

Keywords: *morphological method of teaching, digital ethnography, «embodied» practice, kinesthesia, critical literacy, critical thinking*

Περίληψη

Το παρόν πόνημα είχε ως αφετηρία την εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης στη διδασκαλία του αντικειμένου του ελληνικού παραδοσιακού χορού. Σκοπός της εργασίας ήταν η αποτίμηση ενός εξ αποστάσεως επιμορφωτικού προγράμματος για τη διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού, βάσει των εμπειριών των συμμετεχόντων, έχοντας ως παράδειγμα το επιμορφωτικό πρόγραμμα «Σύγχρονες προσεγγίσεις και δημιουργικότητα στη διδασκαλία του Ελληνικού Παραδοσιακού Χορού: Μορφολογική Μέθοδος Διδασκαλίας» του Κέντρου Επιμόρφωσης και Δια Βίου Μάθησης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών σε καθηγητές Φυσικής Αγωγής. Η συλλογή, η ανάλυση και η ερμηνεία των δεδομένων

πραγματοποιήθηκε με βάση την εθνογραφική μέθοδο, υπό τους όρους μιας ψηφιακής εθνογραφίας. Διαπιστώθηκε ότι, η διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού στο πλαίσιο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης αποτελεί αναμφίβολα μια καινοτόμα εκπαιδευτική πρακτική, η οποία όμως θα μπορούσε να τεθεί υπό αμφισβήτηση εξαιτίας της ίδιας της φύσης του διδακτικού αντικείμενου. Ωστόσο, στο υπό μελέτη επιμορφωτικό πρόγραμμα, οι εκπαιδευόμενοι δεν διδάχθηκαν «χορούς», υπό την έννοια της ποσότητας (πλήθος δηλαδή μεμονωμένων χορών), αλλά το πώς να χρησιμοποιούν τη μορφολογική μέθοδο διδασκαλίας του ελληνικού παραδοσιακού χορού στη διδασκαλία χορών. Η συγκεκριμένη μέθοδος, ως εκπαιδευτικό εργαλείο, ταυτίζεται με τις αρχές και τους σκοπούς της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, καθώς κοινός στόχος και των δύο είναι οι εκπαιδευόμενοι να «μαθαίνουν πώς να μαθαίνουν». Καταληκτικά, η εξ αποστάσεως εκπαίδευση αφενός θέτει μια σειρά από προκλήσεις, αναδεικνύοντας την ανάγκη για περαιτέρω μελέτη του τρόπου με τον οποίο εμπλέκεται το «χορεύον» σώμα σε μια εκπαιδευτική διαδικασία και, αφετέρου, διαμορφώνει νέες προοπτικές στη διδασκαλία του χορού.

Λέξεις-κλειδιά: μορφολογική μέθοδος διδασκαλίας, ψηφιακή εθνογραφία, «ενσώματη» πρακτική, κιναισθηση, κριτικός γραμματισμός, κριτική σκέψη

Εισαγωγή

Η ανάγκη για συνεχή επιμόρφωση σε ένα διδακτικό αντικείμενο είναι διαχρονική, με τη δια βίου διεύρυνση των γνώσεων των εκπαιδευτικών να είναι συνδεδεμένη με την εν γένει αποτελεσματικότητα του εκπαιδευτικού συστήματος (Μαλέτσκος & Μαστρογιάννης, 2013). Η αναγκαιότητα αυτή, μεταξύ άλλων, σηματοδοτείται από τις εξελίξεις στον χώρο της επιστήμης των Παιδαγωγικών και από μια σειρά κοινωνικο-εκπαιδευτικών αλλαγών, καθώς νέες μέθοδοι και τεχνολογίες αναπτύσσονται με ραγδαίους ρυθμούς (Νικολακάκη, 2003). Παρόλα αυτά, δεν υπάρχει ενιαία πολιτική επιμόρφωσης, με αποτέλεσμα να μην καλύπτονται οι εκπαιδευτικές, επιμορφωτικές, αλλά και οι κοινωνικο-οικονομικές ανάγκες των επιμορφούμενων (Διαμαντής, 2019). Έρευνες, οι οποίες εστιάζουν στα επιμορφωτικά προγράμματα, έχουν αναδείξει το γεγονός ότι, πολλές φορές, οι συμβατικές μορφές εκπαίδευσης αδυνατούν να καλύψουν τις παραπάνω ανάγκες (Αλεξοπούλου, 2020· Βεργίδης, 2015· Διαμαντής, 2019). Ως εκ τούτου, αναζητήθηκαν και χρησιμοποιούνται καινοτόμες μέθοδοι, μια εκ των οποίων είναι και αυτή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης (εξΑΕ) (Γκιόσος & Κουτσούμπα, 2005· Γκιόσος, Μαυροειδής, & Κουτσούμπα, 2008· Λιοναράκης, 2001, 2006· Lionarakis, 2003). Πλέον, η εξΑΕ γνωρίζει μεγάλη άνθηση και βρίσκει εφαρμογή σε όλα τα διδακτικά αντικείμενα. Στη βάση αυτή, ποια είναι τα αποτελέσματα της εφαρμογής της εξΑΕ στη διδασκαλία του αντικείμενου του ελληνικού παραδοσιακού χορού (ΕΠΧ);

Στο σύγχρονο εκπαιδευτικό πλαίσιο, οι μέθοδοι και προσεγγίσεις που χρησιμοποιούνται για τη διδασκαλία του ΕΠΧ εξελίσσονται διαρκώς σύμφωνα με τις επιταγές της Παιδαγωγικής (Νικολάκη κ.ά., 2021) και αφορούν κυρίως στη διδασκαλία με φυσική παρουσία, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι ο χορός είναι μια «ενσώματη» πρακτική (Κουτσούμπα, 2016). Ειδικότερα, ο ΕΠΧ, ως πολυδιάστατο φαινόμενο, συνιστά είδος κίνησης, πολιτισμό, τέχνη, αλλά και μη λεκτική επικοινωνία (Κουτσούμπα, 2016), που σε διδακτικό πλαίσιο, εμπλέκεται με τον κινητικό, τον καλλιτεχνικό, τον πολιτισμικό και τον χορευτικό γραμματισμό, και κατ' επέκταση, με τον κριτικό γραμματισμό (Φούντζουλας, Νικολάκη, Κουτσούμπα,

& Τυροβολά, 2021). Σύμφωνα με τα παραπάνω συντίθεται η έννοια των πολυγραμματοσμών του χορού (Fountzoulas, Koutsouba, & Nikolaki, 2018).

Στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, οι έρευνες που αφορούν στη διδασκαλία του ΕΠΧ, χωρίς φυσική παρουσία, διακρίνονται σε εκείνες που έχουν ως στόχο αφενός την ανάπτυξη ενός διαδικτυακού εκπαιδευτικού περιβάλλοντος (Karkou, Bakogianni, & Kavanli, 2008) και, αφετέρου, τη χρήση ειδικού διαδραστικού και πολυμεσικού υλικού (Tsiatsos, Stavridou, Douka, & Sofianidis, 2010). Ωστόσο, με την έννοια και τις αρχές της εξΑΕ καθαυτής σχετίζεται μόνο μία έρευνα, η οποία είχε ως στόχο τη δημιουργία ενός ολοκληρωμένου προγράμματος ασύγχρονης εκπαίδευσης ΕΠΧ με πολυμεσικές εφαρμογές (Συντιχάκη, 2018· Συντιχάκη, Φούντζουλας, Μανούσου, & Κουτσούμπα, 2019).

Το πρόγραμμα αυτό αξιολογήθηκε από κριτές ως προς το εκπαιδευτικό υλικό, χωρίς ωστόσο να έχει εφαρμοστεί έως σήμερα στην πράξη. Η παρούσα έρευνα έρχεται να μελετήσει τα αποτελέσματα της εφαρμογής ενός μικτού προγράμματος εξΑΕ, με συνδυασμό σύγχρονης και ασύγχρονης διδασκαλίας. Πιο συγκεκριμένα, εστιάζει στο επιμορφωτικό πρόγραμμα του Κέντρου Επιμόρφωσης και Δια Βίου Μάθησης (ΚΕΔΙΒΙΜ) του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ) με τίτλο «Σύγχρονες προσεγγίσεις και δημιουργικότητα στη διδασκαλία του Ελληνικού Παραδοσιακού Χορού: Μορφολογική Μέθοδος Διδασκαλίας», το οποίο απευθύνεται σε δασκάλους ΕΠΧ (απόφοιτοι ΣΕΦΑΑ/ΤΕΦΑΑ).

Σκοπός

Σκοπός της εργασίας ήταν η αποτίμηση ενός εξ αποστάσεως επιμορφωτικού προγράμματος για τη διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού, βάσει των εμπειριών των συμμετεχόντων, έχοντας ως παράδειγμα το επιμορφωτικό πρόγραμμα «Σύγχρονες προσεγγίσεις και δημιουργικότητα στη διδασκαλία του Ελληνικού Παραδοσιακού Χορού: Μορφολογική Μέθοδος Διδασκαλίας» του Κέντρου Επιμόρφωσης και Δια Βίου Μάθησης (ΚΕΔΙΒΙΜ) του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ) σε καθηγητές Φυσικής Αγωγής.

Μεθοδολογία

Η μεθοδολογική πρακτική της παρούσας έρευνας αφορούσε στην ποιοτική μέθοδο (Denzin & Lincoln, 2005· Mills, Gay, & Airasian, 2012) και πιο συγκεκριμένα, στην εθνογραφική μέθοδο συλλογής και ανάλυσης δεδομένων (Thomas & Nelson, 2003), υπό τους όρους μιας ψηφιακής εθνογραφίας (Pink et al., 2015).

Πιο συγκεκριμένα, η μεθοδολογία της ψηφιακής εθνογραφίας ενέχει όλες τις αρχές μιας εθνογραφίας, με μια βασική διαφορά, η οποία σχετίζεται με το είδος της επαφής με τα υποκείμενα της μελέτης (Pink et al., 2015· Ράιου & Γιαννακούλη, 2021). Ως εκ τούτου, δεν υφίσταται άμεση και φυσική παρουσία των υποκειμένων με τον ερευνητή, ενώ η διάδραση μεταξύ τους πραγματοποιείται σε ένα καινούργιο ψηφιακό περιβάλλον, διαμορφώνοντας κάποιου είδους «συμμετοχική παρατήρηση μέσω του υπολογιστή [...] καθώς η σωματική συνύπαρξη καθίσταται ανέφικτη» (Ardevol, 2012:83). Συνοπτικά, η παρούσα μεθοδολογική διαδικασία ακολούθησε τρία στάδια: α) τη συλλογή, β) την ανάλυση και γ) την ερμηνεία των δεδομένων.

Οι συμμετέχοντες της έρευνας ήταν δέκα καθηγητές Φυσικής Αγωγής, οι οποίοι παρακολούθησαν τον δεύτερο κύκλο του επιμορφωτικού προγράμματος «Σύγχρονες προσεγγίσεις και δημιουργικότητα στη διδασκαλία του Ελληνικού Παραδοσιακού Χορού: Μορφολογική Μέθοδος Διδασκαλίας» του ΚΕΔΙΒΙΜ ΕΚΠΑ. Ο κύκλος αυτός είχε διάρκεια 7 μήνες και, πιο συγκεκριμένα, πραγματοποιήθηκε από 18 Μαΐου έως 13 Δεκεμβρίου του 2020. Για τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκαν τα

μεθοδολογικά εργαλεία της παρατήρησης καθ' όλη τη διάρκεια του προγράμματος, καθώς και της συνέντευξης (Thomas & Nelson, 2003) μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος. Ειδικότερα, μετά το πέρας όλων των εκπαιδευτικών υποχρεώσεων των δέκα συμμετεχόντων, πραγματοποιήθηκαν δύο ημι-δομημένες συνεντεύξεις, μια ομαδική και μια ατομική, με στόχο την καταγραφή των εμπειριών των συμμετεχόντων, σε σχέση με (α) την ύλη και τη δομή της ασύγχρονης εκπαίδευσης, (β) τους διδάσκοντες, (γ) τις εκπαιδευτικές τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν και, τέλος, (δ) την εξ αποστάσεως διαδικασία αυτή καθαυτή.

Η ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων πραγματοποιήθηκε υπό τους όρους του «αναστοχασμού» (Altrichter, Posch, & Somekh, 2001) και της «πυκνής περιγραφής» (Geertz, 2003), ως είδους γραφής και εθνογραφικής ανάλυσης που εμπεριέχει ταυτόχρονα την περιγραφή και την ερμηνεία των εθνογραφικών δεδομένων. Τα παραπάνω «εργαλεία» ήταν καθοριστικά για την εγκυρότητα και αξιοπιστία της έρευνας, καθώς οι τρεις ερευνητές ήταν συγχρόνως και διδάσκοντες στο συγκεκριμένο πρόγραμμα.

Η διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού στο πλαίσιο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης

Από τον ορισμό της, η εξΑΕ αναφέρεται στην εκπαιδευτική διαδικασία όπου οι εμπλεκόμενοι, δάσκαλος και μαθητής, δεν έχουν φυσική επαφή, γεγονός το οποίο υποκαθιστά η χρήση κάποιου είδους τεχνολογίας (Γιαγλή, Γιαγλής, & Κουτσούμπα, 2010· Συντιχάκη, 2018). Συνεπώς, η εξΑΕ αφορά ένα πολυδιάστατο φαινόμενο, το οποίο εμπλέκεται με έννοιες όπως μαθητής, δάσκαλος, μάθηση, διδασκαλία, επικοινωνία, διδακτικό υλικό, τόπος, χρόνος, εκπαιδευτικός φορέας και αξιολόγηση (Λιοναράκης, 2001· Lionarakis, 2003).

Αναλυτικότερα, στην εξΑΕ ο μαθητής ενεργοποιείται, εξασκείται και «μαθαίνει πώς να μαθαίνει μόνος του και πώς να λειτουργεί αυτόνομα προς μια ευρετική πορεία αυτομάθησης και γνώσης» (Λιοναράκης, 2001:185). Εκτός από την αυτονομία, μια πολύ σημαντική παράμετρος της εξΑΕ είναι η αλληλεπίδραση που έχουν οι άμεσα εμπλεκόμενοι στη μαθησιακή διαδικασία, δηλαδή ο μαθητής, ο διδάσκοντας και το περιεχόμενο (Nikolaki & Koutsouba, 2012). Το πιο δύσκολο σημείο της διαδικασίας του σχεδιασμού ενός τέτοιου προγράμματος είναι «να επιτύχει την ισορροπία ανάμεσα στην αλληλεπίδραση και την αυτονομία, καθώς αυτές αποτελούν αλληλοσυμπληρούμενους τρόπους μάθησης» (Χαρτοφύλακα, 2011:183, όπ. αναφ. στο Συντιχάκη, 2018:10).

Όσον αφορά τον χορό και γενικότερα την εκπαίδευση του χωρίς φυσική παρουσία, η πρώτη χρονικά ερευνητική αναζήτηση πραγματοποιήθηκε από τους Karkou et al. (2008). Η συγκεκριμένη έρευνα αφορά στο WebDANCE, το οποίο ήταν ένα πιλοτικό πρόγραμμα πανευρωπαϊκής εμβέλειας, με στόχο την ανάπτυξη ενός διαδικτυακού εκπαιδευτικού περιβάλλοντος για τον παραδοσιακό χορό. Τα αποτελέσματά της έρευνας έδειξαν ότι τα πολυμεσικά και διαδικτυακά εργαλεία μπορούν να χρησιμοποιηθούν, ώστε να δημιουργήσουν ελκυστικούς και λειτουργικούς «χορευτικούς πόρους», διαθέσιμους σε ένα ευρύ κοινό. Επίσης, τα ίδια εργαλεία μπορούν να υποστηρίξουν και να ενισχύσουν τη διδασκαλία του παραδοσιακού χορού σε νέους ανθρώπους, οι οποίοι είναι εξοικειωμένοι με τις Τεχνολογίες Πληροφοριών και Επικοινωνίας (ΤΠΕ). Ωστόσο, σε αυτή την περίπτωση, δεν μπορεί να γίνει λόγος για εξΑΕ, αλλά για μια προσπάθεια εμπλουτισμού των «συμβατικών» μεθόδων διδασκαλίας του παραδοσιακού χορού με την αξιοποίηση διαδικτυακών εργαλείων μάθησης (web-based pedagogical tools).

Στην πορεία, οι Tsiatsios et al. (2010) μελέτησαν το κατά πόσο η εφαρμογή ενός οπτικο-ακουστικού υλικού («βίντεο με επεξηγήσεις») θα μπορούσε να ενισχύσει την εκπαιδευτική διαδικασία του ΕΠΧ. Ο προβληματισμός που έδωσε το έναυσμα για αυτή την έρευνα, ήταν η διδασκαλία του ΕΠΧ από καθηγητές Φυσικής Αγωγής στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση και η ανάγκη για «ανάκληση» των χορών πριν από τη διδασκαλία, τόσο από τους διδάσκοντες όσο και από τους διδασκόμενους. Στόχος λοιπόν, της εν λόγω έρευνας ήταν η διερεύνηση της χρήσης πολυμεσικής τεχνολογίας στη διδασκαλία του ΕΠΧ. Από τα αποτελέσματα της έρευνας διαπιστώνεται ότι τα βίντεο με επεξήγηση ήταν περισσότερο βοηθητικά σε έμπειρους χορευτές και λιγότερο βοηθητικά σε αρχάριους, όπως επίσης θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως ένα εργαλείο αρχειοθέτησης. Όπως και στην προηγούμενη έρευνα, έτσι και σε αυτή, δεν μπορεί να γίνει λόγος για εξΑΕ του ΕΠΧ, αλλά για τη δημιουργία ενός εργαλείου, το οποίο μπορεί να ενισχύσει τη δια ζώσης διδασκαλία και αρχειοθέτηση του χορευτικού υλικού.

Τέλος, οι μόνες μελέτες που αφορούν την εξΑΕ του ΕΠΧ είναι η μεταπτυχιακή διατριβή της Συντιχάκη (2018) και το επιστημονικό άρθρο των Συντιχάκη κ.ά. (2019). Ειδικότερα, οι δύο αυτές μελέτες επιχείρησαν τη δημιουργία εξ αποστάσεως εκπαιδευτικού υλικού για τη διδασκαλία του ΕΠΧ σε αρχάριους ενήλικες μαθητές, μέσα από το παράδειγμα των χορών της Κρήτης. Οι συγγραφείς έδωσαν έμφαση (α) στις έννοιες της αυτονομίας και της αλληλεπίδρασης, βάσει των οποίων διαμορφώνεται η εξΑΕ, αλλά και η εκπαίδευση ενηλίκων, (β) στην πολυμορφικότητα που προσφέρουν οι εφαρμογές των ΤΠΕ και, τέλος, (γ) στην ένταξη και αξιοποίηση των παραπάνω μοντέλων στον σχεδιασμό του εξ αποστάσεως εκπαιδευτικού υλικού. Επιπλέον, ο ΕΠΧ αντιμετωπίστηκε ως πολιτισμικό προϊόν και η διδασκαλία του - σύμφωνα με τη μορφολογική μέθοδο ανάλυσης του χορού- ως μία διαδικασία που εμπεριέχει όλα εκείνα τα στοιχεία, ώστε να προαχθεί η ολιστική μάθηση. Στη βάση όλων των παραπάνω και σύμφωνα με τις αρχές της εξΑΕ, σχεδιάστηκε ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα ασύγχρονης εκπαίδευσης ΕΠΧ με πολυμεσικές εφαρμογές, το οποίο αξιολογήθηκε από δύο εξωτερικούς συνεργάτες. Καταληκτικά, η αξιολόγηση ανέδειξε τη δυνατότητα εφαρμογής του προγράμματος καθώς και τα πολλά περιθώρια βελτίωσής του.

Ωστόσο κάτι τέτοιο δεν έχει συμβεί μέχρι σήμερα. Μοναδική περίπτωση εφαρμογής της εξΑΕ στο διδακτικό αντικείμενο του ΕΠΧ είναι το επιμορφωτικό πρόγραμμα με τίτλο: «Σύγχρονες προσεγγίσεις και δημιουργικότητα στη διδασκαλία του Ελληνικού Παραδοσιακού Χορού: Μορφολογική Μέθοδος Διδασκαλίας», το οποίο πραγματοποιείται από το 2019 έως σήμερα στο πλαίσιο του ΚΕΔΙΒΙΜ του ΕΚΠΑ.

Το ΚΕΔΙΒΙΜ του ΕΚΠΑ και το επιμορφωτικό πρόγραμμα διδασκαλίας ελληνικού παραδοσιακού χορού

Το Κέντρο Επιμόρφωσης και Δια Βίου Μάθησης (ΚΕΔΙΒΙΜ) του ΕΚΠΑ λειτουργεί με τη σημερινή του μορφή από το 2017 (βάσει των άρθρων 13 παρ. 2ιστ και 48 παρ. 1 του Ν. 4485/2017), μετασχηματίζοντας το Κέντρο Συνεχιζόμενης Εκπαίδευσης και Δια Βίου Μάθησης (ΚΔΒΜ), στο οποίο είχαν ενσωματωθεί πλήρως οι σχετικές επιμορφωτικές δομές του ΕΚΠΑ, οι οποίες λειτουργούσαν ήδη από το 2000. Σκοπός του είναι η επιμόρφωση, η συνεχιζόμενη εκπαίδευση και κατάρτιση, και εν γένει η δια βίου μάθηση μέσα από δια ζώσης, εξ αποστάσεως και μικτά προγράμματα (<http://www.cce.uoa.gr>). Ένα τέτοιο μικτό πρόγραμμα είναι και το υπό μελέτη επιμορφωτικό πρόγραμμα «Σύγχρονες προσεγγίσεις και δημιουργικότητα στη διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού: Μορφολογική μέθοδος διδασκαλίας».

Η συγκεκριμένη εκπαιδευτική δράση αποτελεί εγκεκριμένο πρόγραμμα του ΚΕΔΙΒΙΜ του ΕΚΠΑ, εντάσσεται στο ερευνητικό έργο του Ειδικού Λογαριασμού Κονδυλίων Έρευνας (ΕΛΚΕ) με κωδικό έρευνας 16349 και έχει διάρκεια 300 ώρες. Ο σκοπός του συγκεκριμένου επιμορφωτικού προγράμματος είναι η ενίσχυση της διδακτικής επάρκειας των δασκάλων χορού, δηλαδή αποφοίτων των Σχολών ή Τμημάτων Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού (ΣΕΦΑΑ ή ΤΕΦΑΑ) τυπικής και μη τυπικής εκπαίδευσης, οι οποίοι διδάσκουν ΕΠΧ σε ανήλικους και ενήλικες (<https://ekpa-lifelonglearning.gr/dance/>). Όσον αφορά το μοντέλο υλοποίησης του προγράμματος, αυτό είναι το μοντέλο μικτής μάθησης, το οποίο περιλαμβάνει: (α) εξΑΕ με μεθόδους ασύγχρονης εκπαίδευσης και (β) δια ζώσης πρακτικά μαθήματα σε ειδικά διαμορφωμένη αίθουσα χορού. Ειδικότερα, το πρόγραμμα είναι διαρθρωμένο σε δέκα σπονδύλους, εκ των οποίων οι επτά αφορούν στην ασύγχρονη εκπαίδευση και οι τρεις στα δια ζώσης πρακτικά μαθήματα (βλ. Εικόνα 1).

Αναφορικά με την ασύγχρονη εκπαίδευση, χρησιμοποιείται η πλατφόρμα Open Eclass, η οποία αποτελεί ένα ολοκληρωμένο σύστημα ασύγχρονης εκπαίδευσης που παρέχει στους εκπαιδευόμενους, μεταξύ άλλων, εύκολη πρόσβαση στο εκπαιδευτικό υλικό, ασύγχρονη επικοινωνία με τους εκπαιδευτές μέσα από την υπηρεσία ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και υποστήριξη της μαθησιακής διαδικασίας μέσα από εργαλεία παρακολούθησης προόδου. Το εκπαιδευτικό υλικό δημιουργήθηκε και οργανώθηκε σύμφωνα με τη θεώρηση ότι αποτελεί τον βασικότερο μοχλό μάθησης της εξΑΕ (Λιοναράκης, 2001), που προσφέρει τη δυνατότητα στον εκπαιδευόμενο να μαθαίνει μέσα από αυτό (Μουζάκης, 2006) και να γνωρίζει «αναλυτικά από τα πρώτα στάδια της μελέτης του: τι πρέπει να κάνει, γιατί το κάνει, πότε πρέπει να το κάνει, πώς να το κάνει, και τέλος, αν το έκανε σωστά» (Λιοναράκης, 2001:10). Ειδικότερα, ο οδηγός μελέτης (Φούντζουλας κ.ά., 2020) και το ενισχυτικό εκπαιδευτικό υλικό (Δημόπουλος κ.ά., 2020) είχαν -και έχουν- ως στόχο την καθοδήγηση της μελέτης των εκπαιδευόμενων, παρέχοντάς τους αυτονομία οργάνωσης του προσωπικού τους χρόνου. Τέλος, για την τακτική αξιολόγηση των συμμετεχόντων -μια εξίσου σημαντική διαδικασία στην εξΑΕ- εκπονήθηκαν και πραγματοποιήθηκαν τεστ αξιολόγησης προόδου.

Τύπος	Όνομα	Μέγεθος	Ημερομηνία	Εξ
Επώνυμο	01: Εισαγωγή στη Μορφολογική Μέθοδο Διδασκαλίας και ζήτη.		15-11-2019	
Επώνυμο	02: Ιστορία και Σύγχρονοι Μέθοδοι Ανάλυσης και Διδασκαλίας του Χορού		15-11-2019	
Επώνυμο	03: Βασικές Αρχές της Μορφολογικής Μεθόδου Διδασκαλίας 1		15-11-2019	
Επώνυμο	04: Βασικές Αρχές της Μορφολογικής Μεθόδου Διδασκαλίας 2		15-11-2019	
Επώνυμο	05: Πρακτική εφαρμογή της Μορφολογικής Μεθόδου Διδασκαλίας και ζήτη.		15-11-2019	
Επώνυμο	06: Βασικές Αρχές της Μορφολογικής Μεθόδου Διδασκαλίας 3		15-11-2019	
Επώνυμο	07: Βασικές Αρχές της Μορφολογικής Μεθόδου Διδασκαλίας 4		15-11-2019	
Επώνυμο	08: Η εφαρμογή της Μορφολογικής Μεθόδου Ανάλυσης στον Ελληνικό Παραδοσιακό Χορό		15-11-2019	
Επώνυμο	09: Πρακτική εφαρμογή της Μορφολογικής Μεθόδου Διδασκαλίας και ζήτη.		15-11-2019	
Επώνυμο	10: Εφαρμογή της Μορφολογικής Μεθόδου Διδασκαλίας, Σχεδιασμός και υλοποίηση ενός μαθήματος Ελληνικού Παραδοσιακού Χορού		15-11-2019	

Εικόνα 1. Η διάρθρωση των σπονδύλων του επιμορφωτικού προγράμματος
(Πηγή: <https://eclass.cce.uoa.gr/>)

Σχετικά με τη δια ζώσης εκπαίδευση, στον υπό μελέτη δεύτερο κύκλο του προγράμματος, λόγω της έξαρσης της πανδημίας του SARS-CoV-2, δεν ήταν δυνατή η διεξαγωγή των τριών δια ζώσης πρακτικών μαθημάτων με φυσική παρουσία. Έτσι, πραγματοποιήθηκαν τρεις τηλεδιασκέψεις σύγχρονης επικοινωνίας μέσω της πλατφόρμας Zoom. Άλλωστε, η τηλεδιάσκεψη συνιστά ένα εργαλείο των ΤΠΕ, το οποίο χρησιμοποιείται στην εξΑΕ και θεωρείται κατάλληλο για να δημιουργήσει συνθήκες ανάλογες με αυτές της δια ζώσης εκπαίδευσης (Κανελλόπουλος, Κουτσούμπα, & Γκιόσος, 2021). Στο παρόν πρόγραμμα, η τηλεδιάσκεψη χρησιμοποιήθηκε αφενός, ως ένα μέσο δημιουργίας ομαδικού και συνεργατικού κλίματος και, αφετέρου, ως πρακτική ενίσχυσης της ενεργής συμμετοχής στη μαθησιακή διαδικασία, αφού τα «οπτικοακουστικά ερεθίσματα [που παρέχει η σύγχρονη τηλεδιάσκεψη] έχουν τη δυνατότητα να ενισχύσουν την κοινωνικοσυναισθηματική αλληλεπίδραση των συμμετεχόντων σε σχέση με ασύγχρονους τρόπους επικοινωνίας» (Κανελλόπουλος κ.ά., 2021:47).

Η μορφολογική μέθοδος διδασκαλίας του ελληνικού παραδοσιακού χορού

Η μορφολογική μέθοδος διδασκαλίας (ΜΜΔ) του ΕΠΧ (Τυροβολά & Κουτσούμπα, 2006) βασίζεται στη μορφολογική προσέγγιση του χορού. Η συγκεκριμένη προσέγγιση εισήχθη στην Ελλάδα από την Τυροβολά (1994) και βασίζεται στη μελέτη της μορφής του χορού, την οποία συνιστούν η δομή και το ύφος του χορού, δηλαδή τα σταθερά και τα μεταβλητά συστατικά στοιχεία του χορού (Τυροβολά, 1994, 2001, 2010). Η εν λόγω μέθοδος κατηγοριοποιεί τον χορό σε δομικά επίπεδα, κατ' αντιστοιχία με τη γλώσσα και τη μουσική, και παρέχει τη δυνατότητα ταξινόμησης του κάθε χορού με βάση δυο βασικά δομικά σχήματα, αυτά του χορού «στα τρία» και του χορού «στα δύο» (Καρφής, 2018· Τυροβολά & Κουτσούμπα, 2006· Φούντζουλας κ.ά., 2021).

Με λίγα λόγια, η ΜΜΔ του ΕΠΧ αποσκοπεί στο να διδάξει τους μαθητές να σκέφτονται «χορευτικά». Τους μαθαίνει, δηλαδή, να χρησιμοποιούν συγκεκριμένους όρους για να περιγράψουν τον τρόπο με τον οποίο κινούνται, να αναπτύσσουν στρατηγικές μάθησης και εξάσκησης, να σχηματίζουν αναπαραστάσεις και να επαναφέρουν στη μνήμη τους προηγούμενες εκτελέσεις του χορού, μέσα από τη διδακτική μέθοδο της καθοδηγούμενης ανακάλυψης ή εφευρετικότητας (Τυροβολά & Κουτσούμπα, 2006). Ως εκ τούτου, η θεμελιώδης προσφορά της ΜΜΔ στη διδακτική του ΕΠΧ είναι η ανάπτυξη της δημιουργικότητας των μαθητών, καθώς μέσα από την ουσιαστική κατανόηση του «κινητικού λεξιλογίου» (Δημόπουλος, Φούντζουλας, & Χαριτωνίδης, 2021) της ενσώματης γλώσσας που συνιστά ο χορός, μαθαίνουν τον τρόπο να μαθαίνουν (Φούντζουλας κ.ά., 2021). Με βάση τα παραπάνω και σε θεωρητική βάση, η ΜΜΔ του ΕΠΧ και εν γένει η μορφολογική προσέγγιση του χορού φαίνεται ότι έχει όλα τα εχέγγυα για να εφαρμοστεί -εκτός από τη δια ζώσης- και στην εξΑΕ.

Οι αφηγήσεις-θέσεις

Η απουσία προηγούμενης εμπειρίας από τη συμμετοχή σε ένα πρόγραμμα εξΑΕ του ΕΠΧ δημιούργησε εξ αρχής, τόσο στους διδάσκοντες όσο και στους διδασκόμενους ερωτήματα, που σχετιζόνταν με τον σχεδιασμό, την υλοποίηση και την έκβαση ενός προγράμματος εξ αποστάσεως, σύγχρονης και ασύγχρονης, διδασκαλίας μιας ενσώματης πρακτικής. Ως προς τα ερωτήματα αυτά, οι συμμετέχοντες διατύπωσαν μια σειρά από θέσεις.

Ειδικότερα, όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις, οι συμμετέχοντες αξιολόγησαν θετικά το δομή και τη διάρθρωση του εκπαιδευτικού υλικού της ασύγχρονης

εκπαίδευσης. Πιο συγκεκριμένα, η Ε6 αναφέρει σχετικά με την ύλη και τη δομή του προγράμματος, ότι «ήταν μια πολύ ενδιαφέρουσα και πρωτόγνωρη διαδικασία με πολύ καλή οργάνωση», η Ε2 επισημαίνει ότι «το πρόγραμμα ήταν άψογο, απολύτως κατανοητό και οι διδάσκοντες πρόθυμοι να βοηθήσουν και να επεξηγήσουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο», ενώ ο Ε1 συμπληρώνει ότι «κάτι αρνητικό δεν έχω να πω, μόνο να γινόντουσαν τα δια ζώσης μαθήματα. Μόνο θετικά έχω να πω. Ανταλλαγές απόψεων εφαρμοσμένες στην πράξη» και η Ε7 χαρακτήρισε την όλη διαδικασία ως «ποιοτική διδασκαλία, η οποία επιτυγχανόταν αφενός λόγω της οργάνωσης/δομής του προγράμματος και αφετέρου λόγω του υψηλού επιπέδου κατάρτισης και εξειδίκευσης των εκπαιδευτών».

Αξιολογώντας τους διδάσκοντες του προγράμματος, η Ε7 αναφέρει ότι «οι διδάσκοντες υποστήριζαν [το εκπαιδευτικό υλικό], λειτουργώντας παράλληλα συμβουλευτικά και καθοδηγητικά», η Ε2 προσθέτει ότι «οι διδάσκοντες ήταν μεταδοτικοί, κατατοπιστικοί, άριστοι. Υπήρχε οργάνωση, συνέπεια, άμεση αλληλεπίδραση διδασκόντων-μαθητών και συνεχής ανατροφοδότηση», ενώ η Ε8 επισημαίνει ότι «υπήρξε άψογη συνεργασία με τους εκπαιδευτές του προγράμματος [κατά την εκπαιδευτική διαδικασία] και ήταν πάντα πρόθυμοι να μας βοηθήσουν σε ό,τι προέκυπτε» και, τέλος, η Ε3 δηλώνει ότι «θα ήθελα περισσότερες συναντήσεις και να παραμείνουμε τόσο μεταδοτικοί και να μεταφέρετε τον ενθουσιασμό σας και το πάθος σας για αυτό που κάνετε στους συμμετέχοντες».

Σχετικά με το περιεχόμενο του επιμορφωτικού προγράμματος, δηλαδή τη ΜΜΔ του ΕΠΧ, η Ε4 αναφέρει ότι «[μου] άνοιξε νέους ορίζοντες στην προσέγγιση και διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού και μια νέα διαδικασία αντιμετώπισης των χορών». Ο Ε1 προσθέτει ότι «έμαθα μια άλλη προσέγγιση διδασκαλίας του παραδοσιακού χορού, που σε συνδυασμό με τον χαρακτήρα και τις γνώσεις που κατέχει κανείς σίγουρα μπορεί να φτάσει σε μια ολοκληρωμένη διδασκαλία προς τους μαθητές του» και η Ε7 επισημαίνει ότι «είχα την ευκαιρία μέσω του προγράμματος να επαναφέρω στη μνήμη μου πολλά πράγματα από την ειδικότητα, αλλά και να μάθω καινούρια πράγματα, καθώς η μορφολογική μέθοδος εξελίσσεται αναζητώντας τη συνεχή βελτίωση της ποιότητας διδασκαλίας» και παράλληλα προτείνει «να γίνεται έστω ένα σεμινάριο το χρόνο με την μορφολογική μέθοδο διδασκαλίας [σε καθηγητές Φυσικής Αγωγής]», έτσι ώστε να γνωρίσουν όλο και περισσότεροι αυτή την προσέγγιση του ΕΠΧ.

Ένα πολύ σημαντικό ζήτημα που αναδείχθηκε μέσα από τις συνεντεύξεις αφορούσε την εξ αποστάσεως πραγματοποίηση των τριών δια ζώσης με φυσική παρουσία συναντήσεων, οι οποίες λόγω κορωνοϊού έγιναν μέσω σύγχρονης τηλεδιάσκεψης. Για αυτό το θέμα, η Ε2 αναφέρει ότι «πιθανόν το πρακτικό κομμάτι θα ήταν πιο κατανοητό, πιο άμεσο, πιο αποδοτικό στη δια ζώσης διδασκαλία [με φυσική παρουσία], ωστόσο οι διδάσκοντες τις εκμηδένισαν [τις αποστάσεις]», ενώ η Ε3 επισημαίνει κάποιες δυσκολίες που αντιμετώπισε η ίδια και αναφέρει μεταξύ άλλων ότι «άλλο να είσαι πίσω από έναν υπολογιστή για τόσες ώρες και άλλο να είσαι στον ίδιο χώρο. Επίσης, λύνονται καλύτερα απορίες, γίνεται πιο εύκολη συζήτηση και ανταλλαγή απόψεων». Μολαταύτα, η ίδια συνεντευξιαζόμενη αναγνωρίζει τη δυσκολία μετακίνησης προς τον χώρο που θα πραγματοποιούνταν -υπό κανονικές συνθήκες- οι δια ζώσης συναντήσεις, λέγοντας ότι «ίσως τα παιδιά που μένουν μακριά [εκτός Αθηνών] δεν θα μπορούσαν να έρθουν τόσο εύκολα στις συναντήσεις», με την Ε6 να συμφωνεί και να προσθέτει ότι «παρακολουθώντας το συγκεκριμένο πρόγραμμα είδα κάτι θετικό μέσα σε όλο αυτό που βιώνουμε διότι χωρίς την εξ αποστάσεως εκπαίδευση δεν θα είχα καταφέρει να συμμετέχω στο πρόγραμμα και νιώθω πολύ τυχερή για αυτό».

Παρόλες τις δυσκολίες, οι περισσότεροι συμμετέχοντες αναγνώρισαν τις ιδιάζουσες συνθήκες, λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού, καθώς και την προσπάθεια των διδασκόντων να τις καλύψουν, με την Ε4 να αναφέρει ότι «τα οφέλη της δια ζώσης συνάντησης με φυσική παρουσία δεν συγκρίνονται με την εξ αποστάσεως, [όμως] οι διδάσκοντες πέρασαν από τη θεωρία στην πράξη και σε εκείνο το σημείο αντιληφθήκαμε πολύ καλύτερα ότι διδαχθήκαμε». Κλείνοντας, η Ε4 επισημαίνει ότι «σίγουρα ο τρόπος με τον οποίο το επιμορφωτικό πρόγραμμα διεξήχθη ήταν ο καλύτερος δυνατόν, δεδομένου των συνθηκών που ζούμε και τη μη δυνατότητα μετακίνησης ή συναθροίσεων».

Τέλος, ως προς την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, σύγχρονη και ασύγχρονη, όλοι οι διδασκόμενοι δήλωσαν ικανοποιημένοι, γεγονός που αποτυπώνεται στα λεγόμενα της Ε5, η οποία αναφέρει ότι «έμαθα νέα πράγματα που θα βοηθήσουν την διδασκαλία μου στο μέλλον», η Ε4 συμπληρώνει ότι «η χρήση της πλατφόρμας ήταν κάτι άγνωστο και με δυσκόλεψε, [παρόλα αυτά] αποτελεί πολύ χρήσιμο εργαλείο», ενώ η Ε3 σημειώνει ότι «ήταν ένα πολύ ενδιαφέρον πρόγραμμα, αποκόμισα πάρα πολλά στοιχεία που με έκαναν να επαναπροσδιορίσω και να βελτιώσω τις γνώσεις μου στον τρόπο διδασκαλίας του παραδοσιακού χορού. Η γενικότερη εμπειρία μου λοιπόν είναι η καλύτερη». Ακόμα, η Ε8 προσθέτει ότι «η εμπειρία μου από την εξ αποστάσεως εκπαίδευση στο συγκεκριμένο πρόγραμμα ήταν πολύ καλύτερη απ' ό,τι περίμενα. Σαν πρόγραμμα ανταποκρίθηκε πλήρως στις προσδοκίες μου και είμαι πολύ ικανοποιημένη που το διάλεξα, ειδικά αυτήν την περίοδο που είμαστε σε αναγκαστική παύση [λόγω κορωνοϊού] διότι με βοήθησε και επαγγελματικά αλλά και ψυχολογικά».

Επιβεβαιώνοντας τις παραπάνω τοποθετήσεις, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να χρησιμοποιήσουν τρεις λέξεις κλειδιά στο πλαίσιο της ομαδικής συνέντευξης, ώστε να χαρακτηρίσουν το πρόγραμμα και την εμπειρία τους σε αυτό. Σχετικά με την ύλη και τη δομή του προγράμματος, το χαρακτήρισαν ως «κατανοητό» (Ε6), με «καλό περιεχόμενο» (Ε5) και «κατατοπιστικό» (Ε7). Όσον αφορά τους διδάσκοντες, ανέφεραν ότι αυτοί παρείχαν «άριστη επικοινωνία» (Ε2) και ήταν «καταρτισμένοι» (Ε7). Επίσης, γενικά για το πρόγραμμα χρησιμοποίησαν λέξεις όπως «αναβαθμισμένο επίπεδο» (Ε4), «διαφορετικό» (Ε1), «διεύρυνση γνώσεων» (Ε5, Ε6), «ευχάριστο» (Ε7), «ερέθισμα» (Ε2, Ε6), «βοήθεια» (Ε3, Ε8) και «ενδιαφέρον» (Ε2, Ε6, Ε7, Ε9, Ε10).

Συζήτηση-Συμπεράσματα

Η διδασκαλία του ΕΠΧ στο πλαίσιο της εξΑΕ αποτελεί αναμφίβολα μια καινοτόμα εκπαιδευτική πρακτική, η οποία όμως θα μπορούσε να τεθεί υπό αμφισβήτηση εξαιτίας της ίδιας της φύσης του διδακτικού αντικειμένου, εφόσον ο χορός αποτελεί μια παραστατική τέχνη, η οποία προϋποθέτει την παρουσία και τη χρήση του ανθρώπινου σώματος. Το χορεύον σώμα συνιστά αριστοτελικά το «υλικόν αίτιον», αλλά και το τελικό αποτέλεσμα, και μέσα από αυτό αναδεικνύεται η ανθρώπινη κίνηση ως το πρωταρχικό και θεμελιώδες «υλικό» του (Κουτσούμπα, 2016).

Στη βάση αυτή, ο χορός είναι σωματικός/φυσικός (physical) και δεν είναι τυχαίο ότι ο ΕΠΧ αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής στην τυπική εκπαίδευση (Αλωνιστιώτη & Καμολίκη, 2006). Συγχρόνως όμως, ο χορός είναι και σωματοποιημένος (Γκιόσος, 2020· Κουτσούμπα, 2016), καθώς το σώμα, ως «βιωμένο σώμα» (Αλεξιάς, 2011), συνιστά κοινωνικό υποκείμενο και κοινωνική κατασκευή, και έχει ενεργητικό και δυναμικό ρόλο, μεταξύ άλλων, στην εκπαίδευση (Κουτσούμπα, 2021). Σε κάθε περίπτωση, βασικό χαρακτηριστικό -και προϋπόθεση- του ΕΠΧ αποτελεί η αλληλεπίδραση σε κοινό χώρο και χρόνο, όπου κυριαρχούν η σωματική εγγύτητα και η στενή φυσική επαφή. Ωστόσο, στην ψηφιακή εποχή διαδραματίζονται καινούργιες μορφές σωματοποίησης, οι έννοιες της σωματικότητας

και της κιναισθήσης αποκτούν νέες διαστάσεις, ενώ γίνεται λόγος για μια σύγχρονη έκφανση του δυισμού -σώματος και νου- της καρτεσιανής φιλοσοφικής θεωρίας (Koutsouba, in press).

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η διδασκαλία του ΕΠΧ σε ψηφιακό περιβάλλον ή στο πλαίσιο της εξΑΕ, έρχεται αντιμέτωπη με όλες εκείνες τις δυσκολίες που θέτει η «απόσταση» και τις οποίες καλείται να υπερκεράσει μέσω του σχεδιασμού και του τρόπου υλοποίησής της. Στην προκειμένη περίπτωση, το επιμορφωτικό πρόγραμμα με τίτλο «Σύγχρονες προσεγγίσεις και δημιουργικότητα στη διδασκαλία του Ελληνικού Παραδοσιακού Χορού: Μορφολογική Μέθοδος Διδασκαλίας» δεν είχε - και δεν έχει- ως στόχο, τη διδασκαλία απλώς και μόνο χορών, υπό την έννοια της ποσότητας (πλήθος δηλαδή μεμονωμένων χορών), αλλά την επιμόρφωση των συμμετεχόντων σε μια μέθοδο διδασκαλίας του και την εφαρμογή της σε μια πλειάδα χορών. Αναλυτικότερα, οι εκπαιδευόμενοι μνηθήκαν στα στάδια και τις αρχές ΜΜΔ του ΕΠΧ, τα οποία περιλαμβάνουν την καταγραφή, την ανάλυση, την ταξινόμηση, την ερμηνεία της χορευτικής κίνησης και την κατανόηση των κανόνων που διέπουν τη δομή του χορού, καθώς και τη μετουσίωση όλων των παραπάνω σε ένα εκπαιδευτικό «εργαλείο» στα χέρια του δασκάλου χορού. Η συγκεκριμένη επιμόρφωση παρείχε στους συμμετέχοντες όλα τα εφόδια ώστε να αποδομήσουν και να ανασυνθέσουν οποιονδήποτε χορό, και να απαντήσουν σε ερωτήματα που άπτονται της διδασκαλίας του ΕΠΧ: «τι ακριβώς κάνω;», «πώς/πότε/γιατί κάνω κάτι;» και κυρίως, «με ποιον τρόπο;».

Η ίδια η ΜΜΔ του ΕΠΧ έχει συνδεθεί σε επίπεδο θεωρίας, αλλά και πράξης, με τον κριτικό γραμματισμό (Κουτσούμπα, 2016) και τις δεξιότητες της κριτικής σκέψης (critical thinking skills) (Φούντζουλας κ.ά., 2021). Με άλλα λόγια, η συγκεκριμένη μέθοδος στοχεύει στην καλλιέργεια κριτικά σκεπτόμενων μαθητών, οι οποίοι «μαθαίνουν πώς να μαθαίνουν» χορό, γεγονός το οποίο ταυτίζεται με τις αρχές και τους κύριους στόχους της εξΑΕ εν γένει (Λιοναράκης, 2001), και ως εκ τούτου, με τον βασικό στόχο και του υπό μελέτη επιμορφωτικού προγράμματος.

Ωστόσο, μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος, οι εκπαιδευόμενοι επισήμαναν την έλλειψη αλληλεπίδρασης με φυσική παρουσία, τονίζοντας την ανάγκη να μάθουν χορεύοντας, «μέσα από το σώμα». Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι το σώμα είναι πάντοτε παρόν, ακόμα και στο πλαίσιο μιας εξ αποστάσεως αλληλεπίδρασης, αναδεικνύεται η ανάγκη για μελέτη του τρόπου με τον οποίο εμπλέκεται το σώμα σε μια εκπαιδευτική διαδικασία ΕΠΧ, η οποία λαμβάνει χώρα σε ένα σύγχρονο ψηφιακό περιβάλλον. Σε κάθε περίπτωση, η εξΑΕ αφενός θέτει μια σειρά από προκλήσεις και αφετέρου, διαμορφώνει νέες προοπτικές στη διδασκαλία του χορού.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αλεξιάς, Γ. (2011). *Κοινωνιολογία του Σώματος: Από τον Άνθρωπο του Νεάντερταλ» στον «Εξολοθρευτή»*. Αθήνα: Πεδίο.
- Αλεξοπούλου, Αι. (2020). *Απόψεις εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης αναφορικά με την επιμόρφωση τους σε θέματα ειδικής αγωγής και εκπαίδευσης* (Πτυχιακή εργασία). Ανακτήθηκε από <https://apothesis.eap.gr/handle/repo/47108>
- Altrichter, H., Posch, P., & Somekh, B. (2001). *Οι εκπαιδευτικοί ερευνούν το έργο τους. Μια εισαγωγή στις μεθόδους έρευνας δράσης* (μτφ. Μ. Δεληγιάννη). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Αλωνιστιώτη, Ε., & Καμολίκη, Μ. (2006). *Η πορεία του ελληνικού παραδοσιακού χορού στο πλαίσιο της Φυσικής Αγωγής από το 1909 έως σήμερα στην τριτοβάθμια εκπαίδευση* (Αδημοσίευτη πτυχιακή εργασία). Αθήνα: ΤΕΦΑΑ, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Ardevol, E. (2012). Methodological crossroads at the intersection of visual and internet research. In S. Pink (ed.), *Advances in Visual Methodology* (pp. 74-94). Los Angeles: Sage.

- Βεργίδης, Δ. (2015). Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στην Ελλάδα ως διάσταση της εκπαιδευτικής πολιτικής. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 29, 97-126. doi.org/10.12681/sas.871
- Γιαγλή, Σ., Γιαγλής, Γ., & Κουτσούμπα, Μ. (2010). Αυτονομία στη μάθηση στο πλαίσιο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 6(1), 92-105. doi.org/10.12681/jode.9753
- Γκιόσος, Ι. (2020). Πρόλογος του επιστημονικού επιμελητή. Στο *Η φιλοσοφία της φυσικής/σωματικής αγωγής. Μια νέα προσέγγιση* (σσ. 11-14). Αθήνα: Προπομπός.
- Γκιόσος, Ι., & Κουτσούμπα, Μ. (2005). Θεωρητικές προσεγγίσεις στο σχεδιασμό και την ανάπτυξη εκπαιδευτικού υλικού στην ΑεξΑΕ. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Παιδαγωγικές και τεχνολογικές εφαρμογές* (σελ. 39-52). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Γκιόσος, Ι., Μαυροειδής, Η., & Κουτσούμπα, Μ. (2008). Η έρευνα στην από απόσταση εκπαίδευση: Ανασκόπηση και προοπτικές. *Open education – The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, 4(1), 49-60. doi.org/10.12681/jode.9724
- Denzin, N., & Lincoln, Y. (2005). *Handbook of qualitative research*. California: Sage Publications. Retrieved from <https://psycnet.apa.org/record/2005-07735-001>
- Δημόπουλος, Κ., Φούντζουλας, Γ., & Χαριτωνίδης, Χ. (2021). Το κινητικό μοτίβο ως εργαλείο οριοθέτησης και κατανόησης του κινητικού «λεξιλογίου» μιας τοπικής χορευτικής παράδοσης. Στο *Πρακτικά 2^{ου} Συνεδρίου Αθλητικού Τουρισμού, Χορού και Αναψυχής (ΑΤοΧΑ)* (σελ. 19). Κομοτηνή: Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Διαθέσιμο στο <https://stourdance.phyed.duth.gr/wp-content/uploads/2021/05/ΤΕΛΙΚΟ-ΠΡΑΚΤΙΚΑ-1ος-ΤΟΜΟΣ-.pdf>
- Δημόπουλος, Κ., Φούντζουλας, Γ., Χαριτωνίδης, Χ., Καρφής, Β., & Κουτσούμπα, Μ. (2020). *Ενδεικτικά παραδείγματα μορφολογικής κατηγοριοποίησης του ελληνικού παραδοσιακού χορού. Υποστηρικτικό υλικό στο επιμορφωτικό πρόγραμμα «Σύγχρονες προσεγγίσεις και δημιουργικότητα στη διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού: Μορφολογική μέθοδος διδασκαλίας»* (σσ. 1-27). Αθήνα: ΚΕΔΙΒΙΜ, ΕΚΠΑ.
- Διαμαντής, Κ. (2019). *Επιμόρφωση και αξιοποίηση των ψηφιακών μέσων στην ελληνική δευτεροβάθμια εκπαίδευση του 21ου αιώνα: Δυνατότητες και προκλήσεις* (Διδακτορική διατριβή). Ανακτήθηκε από <http://ikee.lib.auth.gr/record/304304/files/GRI-2019-24198.pdf>
- Fountzoulas, G., Koutsouba, M., & Nikolaki, E. (2018). Critical literacy and the multiliteracies of dance: a first approach. *Journal of Educational and Social Research*, 8(3), 69-78. doi:10.2478/jesr-2018-0032
- Geertz, C. (2003). Thick description: Toward an interpretive theory of culture. In C. Geertz (ed.), *The interpretation of cultures. Selected essays* (pp. 1-30). New York: Basic Books. (original work published 1973)
- Κανελλόπουλος, Α., Κουτσούμπα, Μ., & Γκιόσος, Ι. (2020). Οπτικοακουστική μάθηση και τηλεδιάσκεψη στην εξΑΕ. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 16(1), 44-63. doi.org/10.12681/jode.22976
- Karkou, V., Bakogianni, S., & Kavakli, E. (2008). Traditional dance, pedagogy and technology: an overview of the WebDANCE project. *Research in Dance Education*, 8, 163-186. doi.org/10.1080/14647890802087985
- Καρφής, Β. (2018). *Ελληνικός παραδοσιακός χορός: δομή, μορφή και τυπολογία της ελληνικής παραδοσιακής χορευτικότητας* (Διδακτορική διατριβή). Ανακτήθηκε από <http://hdl.handle.net/10442/hedi/45783>
- Κέντρο επιμόρφωσης. (χ.η.). Ανακτήθηκε 5 Σεπτεμβρίου, 2021, από <http://www.cce.uoa.gr>
- Κουτσούμπα, Μ. (2016). Η διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού: απόψεις και προβληματισμοί. Στο Γ. Παναούρα (επιμ.), *Ο Παραδοσιακός Χορός: από τη διδασκαλία στην Παρουσίαση* (σσ. 40-53). Λεμεσός: Εργαστήρι Παραδοσιακού Χορού «Αλεξάνδρα» & Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου.
- Koutsouba, M. (2021). Dance and the politics of knowledge or politics and the knowledge of dance? Looking at politics through the teaching of dance. In V. Apjok, K. Povedak, V. Szonyi, & S. Varga (eds.), *Proceedings of the 30th Symposium of the International Council for Traditional Music (ICTM) Study Group on Ethnochoreology* (pp. 39-50). Szeged: ICTM Study Group on Ethnochoreology and Hungarian Association for Ethnochoreology.
- Koutsouba, M. (in press). Transmission of dancing bodies in a digital world: Is Cartesian dualism back? In *Proceedings of the 31st Symposium of the International Council for Traditional Music*

- (ICTM) Study Group on Ethnochoreology. Klaipėda: ICTM Study Group on Ethnochoreology, Department of Ethnomusicology, Lithuanian Academy of Music and Theatre in partnership with Klaipėda University, The Council for the Safeguarding of Ethnic Culture, The Klaipėda Ethnic Culture Center and The Lithuanian Ethnic Culture Society.
- Λιοναράκης, Α. (2001). Ανοικτή και εξ αποστάσεως πολυμορφική εκπαίδευση: Προβληματισμοί για μια ποιοτική προσέγγιση σχεδιασμού διδακτικού υλικού. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *Απόψεις και προβληματισμοί για την ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση* (σελ. 1-15). Αθήνα: Προπομπός.
- Λιοναράκης, Α. (2005). Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση και διαδικασίες μάθησης. Στο *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση - Παιδαγωγικές και τεχνολογικές εφαρμογές* (σελ. 13-39). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Lionarakis, A. (2003). A preliminary framework for a theory of Open and Distance Learning – the evolution of its complexity. In A. Szucs & E. Wagner (Eds.), *The Quality Dialogue, Integrating Quality Cultures in Flexible, Distance and eLearning, Proceedings of the 2003 EDEN Annual Conference* (pp. 42-47). Rhodes: EDEN
- Μαλέτσκος, Α., & Μαστρογιάννης, Α. (2013). Η επιμόρφωση ως μέσο εξέλιξης και επαγγελματικής αναβάθμισης εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης: Αντιλήψεις, απόψεις και προτιμήσεις τους. *Εκπαιδευτικός κύκλος*, 1(2), 111-121.
- Mills, G., Gay, L., & Airasian, P. (2012). *Educational research: competencies for analysis and application* (10th edition). New York: Pearson Education Inc. (original work published 1976)
- Μουζάκης, Χ. (2006). *Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση στην εκπαίδευση ενηλίκων – Παραδείγματα και περιπτώσεις εφαρμογής*. Αθήνα: Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων (ΙΔΕΚΕ).
- Μπαγάκης, Γ. (επιμ.) (2005). *Επιμόρφωση και επαγγελματική ανάπτυξη του εκπαιδευτικού*. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Νικολακάκη, Μ. (2003). Διερεύνηση των προϋποθέσεων για μια αποτελεσματική επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θέμάτων*, 8, 5-19. Αθήνα: Εκδόσεις Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.
- Νικολάκη, Ε., Φούντζουλας, Γ., Βενετσάνου, Φ., Λυκεσάς, Γ., & Κουτσούμπα, Μ. (2021). Διδακτικές μέθοδοι και προσεγγίσεις στον ελληνικό παραδοσιακό χορό: Ανασκοπική μελέτη. *Κινησιολογία: Ανθρωπιστική κατεύθυνση*, 8(1), 22-41. Ανακτήθηκε από http://kinisiologia.phed.uoa.gr/fileadmin/kinisiologia.phed.uoa.gr/uploads/Nikolaki_8_1_22_4_1.pdf
- Nikolaki, E., & Koutsouba, M. (2012). Support and promotion of self-regulated learning through the educational material at the Hellenic Open University. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 13(3), 226-238. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/tojde/issue/16901/176186>
- Pink, S., Horst, H., Postill, J., Hjorth, L., Lewis, T., & Tacchi, J. (eds.) (2015). *Digital ethnography: Principles and practice*. London: Sage.
- Πρόγραμμα επιμόρφωσης. (χ.η.). Ανακτήθηκε 10 Σεπτεμβρίου, 2021, από <https://ekpa-lifelonglearning.gr/dance/>
- Ράιου, Σ., & Γιαννακούλη, Φ. (2021). *Ελληνικός παραδοσιακός χορός και ΤΠΕ: Η περίπτωση της εκπομπής "Το Αλάτι της γης"* (Πτυχιακή εργασία). Ανακτήθηκε από <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/2955912>
- Συντιχάκη, Α. (2018). *Διδασκαλία ελληνικού παραδοσιακού χορού με τη μέθοδο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης σε αρχάριους ενήλικες. Το παράδειγμα Κρητικών χορών* (Μεταπτυχιακή διατριβή). Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης Ανακτήθηκε από https://edivea.a2hosted.com/repo/sites/default/files/webform/ypoboli_diplomatikis_ergasias/38/syntichaki.pdf
- Συντιχάκη, Α., Φούντζουλας, Γ., Μανούχου, Ε., & Κουτσούμπα, Μ. (2019). Δημιουργία εκπαιδευτικού υλικού ασύγχρονης εξ αποστάσεως πολυμορφικής εκπαίδευσης για τη διδασκαλία ελληνικού παραδοσιακού χορού σε αρχάριους ενήλικες. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, 10, 214-226. doi.org/10.12681/icodl.2341
- Thomas, J. R., & Nelson, J. K. (2003). *Μέθοδοι έρευνας στη φυσική δραστηριότητα*. (μτφ. Κ. Καρτερολιώτης). Αθήνα: Ιατρικές Εκδόσεις Π.Χ. Πασχαλίδης.
- Tsiatsos, T., Stavridou, E., Douka, S., & Sofianidis, G. (2010). Exploiting annotated video to support dance education. In *Proceedings of Sixth Advanced International Conference on Telecommunications* (pp. 100-105). Barcelona: Institute of Electrical and Electronics Engineers. doi.org/10.1109/AICT.2010.59

- Τυροβολά, Β. (1994). *Ο χορός «στα τρία» στην Ελλάδα. Δομική-μορφολογική και τυπολογική προσέγγιση* (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή). Αθήνα: Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Φιλοσοφική Σχολή, ΕΚΠΑ.
- Τυροβολά, Β. (2001). *Ο ελληνικός χορός. Μια διαφορετική προσέγγιση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Τυροβολά, Β. (2010). Φορμαλισμός και μορφολογία. Η εννοιολογική οπτική και η μεθοδολογική χρήση τους στην προσέγγιση και την ανάλυση της μορφής του χορού. Στο Η. Δήμας, Β. Τυροβολά, & Μ. Κουτσούμπα (επιμ.), *Ελληνικός Παραδοσιακός Χορός. Θεωρήσεις για το λόγο, τη γραφή και τη διδασκαλία του* (σσ. 127-178). Αθήνα: Ιδίω.
- Τυροβολά, Β., & Κουτσούμπα, Μ. (2006). Μορφολογική μέθοδος διδασκαλίας του ελληνικού παραδοσιακού χορού: Το παράδειγμα των ποντιακών χορών. *Μουσική σε Πρώτη Βαθμίδα*, 1, 19-32.
- Φούντζουλας, Γ., Δημόπουλος, Κ., Χαριτωνίδης, Χ., Καρφής, Β. & Κουτσούμπα, Μ. (2020). *Σύγχρονες προσεγγίσεις και δημιουργικότητα στη διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού: Μορφολογική μέθοδος διδασκαλίας*. Οδηγός Μελέτης στο επιμορφωτικό πρόγραμμα «Σύγχρονες προσεγγίσεις και δημιουργικότητα στη διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού: Μορφολογική μέθοδος διδασκαλίας» (σσ. 1-29). Αθήνα: ΚΕΔΙΒΙΜ ΕΚΠΑ.
- Φούντζουλας, Γ., Νικολάκη, Ε., Κουτσούμπα, Μ., & Τυροβολά, Β. (2021). Η μορφολογική μέθοδος διδασκαλίας του ελληνικού παραδοσιακού χορού ως μέσο ανάπτυξης των δεξιοτήτων της κριτικής σκέψης. *Culture - Journal of Culture in Tourism, Art and Education*, 1(1), 110-121. Ανακτήθηκε από https://journalculture.weebly.com/uploads/1/3/5/3/135316421/culture_-_journal_of_culture_in_tourism_Art_and_education_-_vol.1_.pdf